

րան, Բ. Ա. Ս-Ռ, Երևան, 1971, էջ 6:

22 Տե՛ս «Մխիթարեան յոբելեան», Վեճեփիկ, 1901, էջ 14:

23 Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Բ. Ա. Երեւան, 1979, էջ Բ:

24 Բիզանդացի Ն. Բառգիրք ի գաղիերէն լեզուէ ի հայերէն, Կոստանդնուպոլիս, 1884:

25 Հանդէս ամսօրեայ, 1921, էջ 87:

26 Յովսէփ Արցախեցի, Համառօտ բառգիրք ի գրաբարէ յաշխարհաբարն ի պէտս համբակցաց, Օռլոյ, 1830:

27 Յովհաննէս Տէր-Արքայապետ, Նոր բառգիրք հայերէն գրաբարէ աշխարհաբար լեզուի ոռուսերէն թարգմանութեամբ, Դոնի Ռոստով, 1898:

28 Տե՛ս նաեւ Վ. Համբարձումեան, Գրաբարի գործառնութիւնը որպէս գրական լեզու ժԸ-ժԹ դդ., Երևան, 1990, էջ 166, 171, 185, 188, 194, 201, 202:

29 Նշան Ծիւանեան, Առձեռն բառարան պատմական, աշխարհագրական եւ դիցաբանական, Կ. Պոլիս, 1879:

30 Մ. Քաջունի, Բառգիրք արուեստից եւ գիտութեանց եւ գեղեցիկ դպրութեանց, հհ. 1-3, Վեճեփիկ, 1891-1893:

31 Նոյն տեղում, հ. 1, էջ Բ:

32 Նոյն տեղում, էջ Գ:

33 Յարութիւն Աւգերեան, Բացատրութիւն չափոց եւ կշռոց, նախնեաց առաջնորդութեամբ

Եպիփանու, Խորենացոյ եւ Ծիրակացոյ, Վեճեփիկ, 1821:

34 Մ. Ռեստեմ, Բժշկականութիւն կամ բժշկական բառարան, Վեճեփիկ, 1822, 1832:

35 Բառարան Սուրբ Գրոց հանդերձ պատկերօք, աշխարհացոց եւ տախտակօք, Կոստանդնուպոլիս, 1879, 1881, Երևան, 1992:

36 Կազմողի անունը յայտնի չէ. բառարանագէտ Գ. Գասպարեանը այն վերագրում է Նիկողայոս Աւգերեանին (տե՛ս Գ. Կ. Գասպարեան, Հայ բառարանագրութեան պատմութիւն, Երևան, 1968, էջ 272):

37 Մ. Օրմանեան, Ծիսական բառարան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1957, Երևան, 1992:

38 Պոլ դը Լագարդ, Armenische Studien («Հայկազեան ուսումնասիրութիւններ»), Գետթինգեն, 1847:

39 Յովհ. Հիւնքեարպէյնեանեան, Ստուգաբանական բառարան հայ լեզուի, Կոստանդնուպոլիս, 1894:

40 Էդ. Բ. Աղայեան, Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն, հ. 1, Երևան, 1958, էջ 386-387:

41 Հր. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, հհ. Ս-Ռ, Երևան, 1971-79:

42 «Լեզուի եւ ոճի հարցեր» (ժողովածու), 1978, պրակ 5, էջ 7-8:

ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՁԵԽԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ

Անդրանիկ Կարապետեան

Ձեւաբանական մակարդակը, որ յաջորդում է բառային մակարդակին եւ ընդգրկում լեզուի ձեւաբանական համակարգը, տուեալ լեզուում իրացուող քերականական իմաստների ու սրանցով պայմանաւորուած քերականական կարգերի դրսեւորման հիմնական դաշտն է: Այս մակարդակի գլխաւոր միաւորը խօսքի մասերն են՝ իրենց բնորոշ քերականական կարգերով ու յատկանիշերով, տարբերոյթ առանձնայատկութիւններով: Կրկնութիւնը ձեւաբանական մակարդակում եւս ունի իր դրսեւորումները, թէպէտ ոչ այն իրացումների չափ, որ նա ունի Հնչոյթային, բառային եւ մանաւանդ շարահիւսական մակարդակներում: Ձեւաբանական մակարդակում կարեւորում են կրկնութեան յատկապէս այն իրացումները, որոնք ունեն ձեւաբանական արժէք ու նշանակութիւն: Եւ քանի որ այս մակարդակում բառը դիտարկւում է որպէս ձեւաբանական խմբի՝ խօսքի մասի ներկայացուցիչ, ուստի այստեղ կրկնութեան քննութիւնը կրկնաւոր բարդութիւնների ձեւաբանական արժէքի լուսաբանումն է, բացայայտումը ձեւաբանական այն իւրայատկութիւնների, որոնք պայմանաւորուած են բառոյթի կազմակերպում արմատի կամ բառի կրկնութեամբ: Հետեւաբար եթէ բառային մակարդակում կրկնութեան քննութեան նպատակը կրկնաւոր բարդութիւնների կառուցուածքաիմաստային իւրայատկութիւնների բացայայտումն է, ապա ձեւաբանական մակարդակում նոյն կրկնաւոր բարդութիւնները դիտարկւում են որպէս ձեւաբանական որոշակի խմբերի ներկայացուցիչներ, վեր են հանւում

դրանց խօսքիմասային առանձնայատկութիւնները: Ձեւաբանական մակարդակում կրկնութեան հարցի քննութեան նպատակն է՝

ա) որոշել կրկնաւոր բարդութիւնների խօսքիմասային պատկանելութիւնն ու միւս ձեւաբանական առանձնայատկութիւնները:

բ) պարզել բառական կազմակերպում արմատի կամ բառի կրկնութիւնն ազդում է նրա ձեւաբանական արժէքի վրայ, եւ եթէ ազդում է, ապա ինչպիսի՞ն է կրկնաւոր բարդութեան խօսքիմասային տարարժէքութիւնը,

գ) բացայայտել պարզ բառոյթի ձեւաբանական իմաստի մէջ կատարուած տեղաշարժերը՝ պայմանաւորուած նախադասութեան մէջ նրա շարահիւսական կրկնութեամբ:

Նախ՝ կրկնաւոր բարդութիւնների ձեւաբանական իմաստի տեղաշարժերի մասին: Այս կապակցութեամբ անհրաժեշտ ենք համարում վկայակոչել ակադ. Գ. Զահուկեանի հետեւեալ դիտարկումը. «Կրկնութիւնը, ըստ իր բաղադրիչների հետ ունեցած գործառական փոխյարաբերութեան (խօսքիմասային գործառութեան), կարող է լինել համագործառական եւ փոխգործառական (համակազմակերպային եւ փոխկազմակերպային): Առաջին դէպքում կրկնաւոր բարդութիւնն ունի խօսքիմասային այն արժէքը, ինչ նրա բաղադրիչները, յատկապէս՝ հիմնական բաղադրիչը՝ կրկնեալը, առանձին վերցրած: Երկրորդ դէպքում առկայ է խօսքիմասային փոխանցում՝ տեղաշարժ մի

խօսքի մասին միևնույն» (7, էջ 216-217): Հարկ է ասուածին կատարել մէկ յաւելում. կրկնութեան հետեւանքով կատարուում է ոչ միայն միջխօսքիմասային, այլև ներխօսքիմասային փոխանցում՝ բառի տեղաշարժը միեւնոյն խօսքի մասի մէջ, նրա անցումը տուեալ խօսքի մասի իմաստային մի խմբից միւսը:

Բառն ունի բառային եւ քերականական իմաստներ: Բառային իմաստը բառի բովանդակութիւնն է, տուեալ Հնչիւնի կամ Հնչիւնակապակցութեան մէջ հասարակական գիտակցմամբ ու արժէքաւորմամբ ամփոփուած նշանակութիւնը, իսկ քերականական իմաստը բառային իմաստին յաւելուող այն լրացուցիչ իմաստն է, որ արտայայտուում է քերականական այս կամ այն յարաբերութիւնը: Քերականական իմաստները բաժանուում են երկու խմբի՝ ձեւաբանական եւ շարահիւսական իմաստների, ձեւաբանական իմաստներն էլ իրենց հերթին՝ երկու ենթախմբի՝ խօսքիմասային իմաստներ, որոնցով օժտուած են բառերի խօսքիմասային խմբերը, եւ մասնաւոր քերականական կարգերի (հոլով, թիւ, դէմք, ժամանակ, եղանակ եւ այլն) իմաստներ: Քանի որ այս վերջինները՝ մասնաւոր քերականական իմաստները, իրացուում են իբրեւ բառի խօսքիմասային իմաստին յաւելուող անցեալ իմաստներ, ուստի բառի խօսքիմասային իմաստն ու դրանից բխող քերականական իմաստները մէկ ամբողջութիւն են կազմում՝ գուգակցուելով բառական իմաստին: Հետեւաբար բառի մէջ գուգորդուում են բառական ու քերականական յատկանիշները. դրանց փոխարարբերութիւնը մեծապէս պայմանաւորուած է բառի կազմութեամբ, կառուցուածքով: Դա յստակօրէն երեւում է նաեւ կրկնաւոր բարդութիւնների մէջ: Միեւնոյն արմատը կամ բառը, առանձին

վերցրած,՝ ունենում է այլ բառային ու քերականական իմաստներ, իսկ երբ կազմում է կրկնաւոր բարդութիւն, փոխակերպուում է բառաքերականական մէկ այլ վիճակի, որը շատ կողմերով այլեւս կրկնուող պարզ արմատը կամ բառը է, այլ բառաքերականական մի նոր որակ է ներկայացնում:

Ընդհանրապէս, բառային կաղապարում արմատի կամ բառի կրկնութիւնը տարբեր կարգի փոփոխութիւններ է մտցնում բառիմաստի մէջ: Երբեմն բարդութեան կրկնեալ բաղադրիչի իմաստի փոփոխութիւնը լինում է խիստ նուազագոյն, որը էի ազդում բառի քերականական իմաստի վրայ, իսկ յաճախ էլ կրկնութիւնը կրկնեալ բաղադրիչի բառական իմաստը փոխում է, որն էլ իր հերթին էապէս փոխում է նրա հիմնական քերականական իմաստը՝ խօսքիմասային վերաբերութիւնը: Արմատի կամ բառի կրկնութիւնն ընդհանուր բառիմաստին իմաստային նոր նրբերանգ աւելացնելու դէպքում ունենում է միայն բառակազմական արժէք՝ յանձին պարզ բառը բարդի՝ կրկնաւորի փոխակերպման: Իսկ երբ էական փոփոխութիւն է մտցնում բառիմաստի մէջ՝ փոխելով նաեւ բառի խօսքիմասային իմաստը, արդէն քերականական-ձեւաբանական արժէք է ձեռք բերում: Այսպէս, օրինակ, ալիք, կարկատան գոյականներով կազմուած կրկնաւոր բարդութիւնները ստանում են մակբայի նշանակութիւն եւ ձեւի պարագայի գործառոյթ. ինչպէս՝ «Հոգուց փերթ-փերթ անջատուող բառի հետ շունչը ալիք-ալիք ծաւալուեց...» (ՄԳՁՄ, 427): «... Այդ կեղեւը ասես ծառը ինքը էէր ծնել, այլ կարկատան-կարկատան հաւաքել էր, ծածկել իր բունը» (ն.տ., 300):

Այսպիսով, երբ արմատը կամ բառը կազմում է կրկնաւոր բարդութիւն (հա-

մադրական, վերլուծական), բառիմաստի կառուցուածքում, իբրեւ կրկնութեան հետեւանք, արձանագրուում են երկու տարբեր արդիւնքներ՝

1) բարդութիւնը պահպանում է իր հիմնական բաղադրիչի՝ կրկնեալի խօսքիմասային արժէքը.

2) բարդութեան ձեւաբանական արժէքը մասամբ կամ ամբողջովին էի համապատասխանում կրկնեալի ձեւաբանական արժէքին:

Այս արդիւնքներին համապատասխան՝ կրկնաւոր բարդութիւնները բաժանուում են երկու խմբի՝ 1) համագործառական կրկնաւորներ եւ 2) փոխգործառական կրկնաւորներ: Կրկնաւոր բարդութեան այս երկու դասերումները երեւան են հանում իմաստանրբերանգային եւ ձեւաբանական ու շարահիւսական տարբեր իւրայատկութիւններ:

Ա. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԿՐԿՆԱԻՈՐ ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կրկնաւոր բարդութիւններն, իբրեւ բառոյթներ, մտնում են հայերէնի բառային կազմի մէջ՝ դասուելով տարբեր խօսքի մասերի շարքը: Ընդ որում, որոշ խօսքի մասեր կրկնաւոր բարդութեան կաղապարով բառեր շատ ունեն, որոշները՝ քիչ, իսկ որոշներին էլ բառակազմական այս կաղապարը բնորոշ է:

Որպէս բառոյթներ՝ կրկնաւոր բարդութիւնները ձեւաբանական տեսակէտից խմբաւորուում են եւ իրենց խօսքիմասային պատկանելութեամբ լինում են՝ գոյական, ածական, թուական, դերանուն, բայ, մակբայ եւ այլն: Սրանք յատկորոշուում են իրենց ոչ միայն քանակային, այլև իմաստային-նրբերանգային ու ոճական-արտայայտչական հնարաւորութիւնների տարբերութեամբ:

Ինչպէս արդէն նշել ենք, արմատի կրկնութիւնը յաճախ, բառիմաստի մէջ որոշակի փոփոխութիւն մտցնելով հանդերձ, էի ազդում նրա ձեւաբանական արժէքի վրայ, եւ քերականական-խօսքիմասային իմաստի տեղաշարժ էի կատարուում: Սրանք, այսպէս կոչուած, մայր խօսքիմասային արժէքը պահպանող կրկնաւոր բարդութիւններն են, որոնց բառիմաստի մէջ, իբրեւ կրկնութեան հետեւանք, կատարուում է սաստկութեան, յոգնակիութեան, բազմակիութեան եւ այլ մասնաւոր իմաստների ու իմաստային նրբերանգների յաւելում, իսկ իմաստային այս յաւելումները էեն ազդում բառի խօսքիմասային արժէքի վրայ: Հետեւաբար համագործառական են կոչուում այն կրկնաւոր բարդութիւնները, որոնք պահպանում են իրենց կրկնաւորի ձեւաբանական արժէքը եւ մնում են տուեալ խօսքի մասի նոյն իմաստային խմբում: Այսպէս, օրինակ, գէր, դեղիմ, ժիր, լաւ, նեղ, սեւ եւ նման մի շարք որակական ածականներ կրկնուելիս էլ մնում են որպէս այդպիսին: Միակ փոփոխութիւնը կրկնաւոր տարբերակում սաստկութեան ու բազմակիութեան իմաստների յաւելումն է եւ կապակցութեան մէջ յոգնակի թուով լրացեալ ստանալը. ինչպէս՝ գէր-գէր (մարդիկ), դեղիմ-դեղիմ (ծաղիկներ), ժիր-ժիր (երեխաներ), լաւ-լաւ (գործեր), նեղ-նեղ (փողոցներ), սեւ-սեւ (աչքեր) եւ այլն:

Համագործառական կրկնաւոր բարդութիւնների քննութիւնը հիմնականում մասնաւորուում է դրանց խօսքիմասային դասակարգման եւ բառիմասային իւրայատկութիւնների բացայայտման սահմաններում: Արմատի կամ բառի կրկնութեան դէպքում բառիմաստային-նրբերանգային որոշակի իւրայատկութիւններ են ի յայտ գալիս: Ինչ վերաբերում է համագործառական կրկնաւոր բարդու-

թիւնները խօսքիմասային արժէքին, ապա պէտք է նշել, որ նման բարդութիւններն, ըստ խօսքիմասային պատկանելութեան լինում են՝

ա) գոյական՝ արդուզարդ, աման-չաման, ծակուծուկ, ձէն-ձուկ, մարդ-մուրդ, բան-ման, թուղթ-մուղթ եւ այլն.

բ) ածական՝ մեծամեծ, նորանոր, խորխոր, բարդ-բարդ, խոր-խոր, վատ-վատ, հին-հին, սիրուն-սիրուն, սուր-սուր, նեղ-նեղ եւ այլն.

գ) թուական՝ մէկ-մէկ, երկու-երկու, հինգ-հինգ, տասը-տասը, հարիւր-հարիւր եւ այլն.

դ) մակբայ՝ արագ-արագ, դանդաղ-դանդաղ, խեթ-խեթ, հազիվ-հազ, կամաց-կամաց, երբեմն-երբեմն, ստէպ-ստէպ, մերթընդմերթ եւ այլն.

ե) ձայնարկութիւն՝ վա՛յ-վա՛յ, հե՛յ-հե՛յ, ջա՛ն-ջա՛ն, ա՛խ-ա՛խ եւ այլն.

զ) շաղկապ՝ ո՛չ...ո՛չ: Աւելացնենք, որ մենք ո՛չ...ո՛չ-ը կրկնաւոր բառական միաւոր ենք համարում՝ հետեւելով Ս. Աբրահամեանին, որը շաղկապներից կրկնաւոր բարդութիւն է դիտում միայն ոչ...ոչ-ը՝ հաշուի առնելով հայերէնում պարզ կազմութեամբ ոչ շաղկապի բացակայութիւնը, որոշ վերապահութեամբ՝ նաեւ թէ...թէ-ն եւ էլ...էլ-ը այն բոլոր կերպարներն են, որոնք չեն փոխարինում մենադիր թէ-ով եւ էլ-ով (տե՛ս 1, էջ 148-151):

Սրանք խօսքի մէջ եւ խօսքից դուրս պահանջում են իրենց խօսքիմասային իմաստը: Նման բառերում կրկնութիւնը չունի քերականական արժէք, ունի միայն բառակազմական նշանակութիւն՝ յանձին պարզ բառը բարդի փոխակերպման: Այդուհանդերձ եթէ կառուցուածքային փոփոխութիւնը բառի խօսքիմասային կամ ձեւաբանական արժէքը չի փոխում, ապա

գոնէ բառիմաստի դաշտում որոշ փոփոխութիւն մտցնում է՝ յանձին սաստկութեան, բազմակիւթեան, յոգնակիւթեան եւ այլ նրբիմաստների յաւելման:

Բ. ՓՈԽԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԿՐԿՆԱԻՈՐ ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բառոյթի բառային իմաստը պատմական կարգ է եւ քարացած երեւոյթ է: Պայմանաւորուած տարբեր գործոններով՝ այն լեզուի զարգացման ընթացքում յաճախ փոխւում է՝ ունենալով տարբեր հետեւանքներ, որոնցից մէկը բառի խօսքիմասային իմաստի փոփոխութիւնն է եւ, դրանով պայմանաւորուած, նաեւ նրա մնացեալ ձեւաբանական, ինչպէս նաեւ գործառական-շարահիւսական յատկանիշների փոփոխութիւնը: Ինչ խօսք, բառերի խօսքիմասային փոխանցումների ընդհանրական հարցի քննութիւնն այստեղ մեր նպատակից դուրս է (այս հարցի քննութիւնը կատարել են ակադ. Ս. Աբրահամեանը (տե՛ս 1, էջ 117-159) եւ պրոֆ. Լ. Խաչատրեանը (տե՛ս 5): Մենք անդրադառնում ենք միայն կրկնութեան հիմքի վրայ բառերի դրսեւորած խօսքիմասային տարածքութեան խնդրին, որը դուրս է մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից:

Քանի որ բառը ձեւի եւ բովանդակութեան միասնութիւն հանդիսացող լեզուական միաւոր է, ուստի բառիմաստը շատ յաճախ պայմանաւորուած է լինում բառի կազմութեամբ կամ կառուցուածքով: Առաւել եւս բարդ բառի իմաստը երբեմն ուղիղ համեմատական է իր ներքին ձեւին՝ բաղադրիչների իմաստների ներքին փոխարարութեանը: Ահա թէ ինչու արմատը կամ բառը կրկնութիւն յաճախ այնքան էականորէն է փոխում նրա իմաստը, որ այն ազդում է բառի նաեւ ձեւաբանական իմաստի

վրայ. այստեղ կատարւում է տեղաշարժ: Եւ ձեւաբանական իմաստի տեղաշարժ ապրող կրկնաւոր բարդութիւնները ձեռք են բերում խօսքիմասային տարածքութիւն, որը, իբրեւ բառիմաստի փոփոխութեան կամ զարգացման արդիւնք, երեւան է գալիս շարահիւսական մակարդակում՝ տուեալ բառի գործնական կիրառութեան ժամանակ: Հետեւաբար փոխգործառական կրկնաւոր բարդութիւնները ձեւաբանական արժէքի տեղաշարժ ապրած կրկնաւորներն են:

Լեզուի զարգացման ընթացքում առանձին կրկնաւոր բարդութիւնների ձեւաբանական իմաստի մէջ կատարւում են տեղաշարժեր՝ պայմանաւորուած կրկնաւոր իմաստափոխութեամբ: Երբ բառիմաստի զարգացումը ընթանում է կրկնաւոր նախնական իմաստից հեռանալու, նրա բառաքերականական իմաստի մթազնման կամ նոր իմաստի ձեռքբերման ճանապարհով, կրկնաւոր բարդութիւնը յատկորոշւում է խօսքիմասային ընդգծուած տարածքութեամբ, իսկ նայած տուեալ բարդ բառի ձեւաբանական իմաստի մէջ փոփոխութիւնները որքա՛ն են խորքային եւ ի՛նչ ուղղութեամբ են ընթանում՝ արդիւնքը տարբեր է լինում: Հիմնականում արձանագրւում է երկու կարգի արդիւնք.

ա) Ձեւաբանական տեղաշարժը սահմանափակւում է բարդութեան կրկնաւոր բաղադրիչի խօսքիմասային իմաստի դաշտում: Սա մասնակի կամ ներխօսքիմասային տեղաշարժ է, երբ բառը կրկնութիւն միեւնոյն խօսքի մասի իմաստային մի խմբից անցնում է միւս խումբը: Այսպէս, օրինակ, մէկ, երկու, երեք քանակական թուականները կրկնութիւն փոխակերպւում են բաղխականների՝ մէկ-մէկ, երկու-երկու, երեք-երեք եւ այլն: Բնագրային օրինակներ՝ «Պատերից երկուսի վրայ շի-

նուած էին երկու-երկու նեղ, բայց երկար ու կամարաւոր պատուհաններ» (Մուրացան): «Իւրաքանչիւր ուխտաւոր մի-մի աղաւնի էր թոցնում» (ԲՄ, 70):

բ) Ձեւաբանական տեղաշարժը դուրս է գալիս բարդութեան կրկնաւոր խօսքիմասային իմաստի ծիրից, եւ արմատական փոփոխութիւն է կատարւում նրա ձեւաբանական արժէքի մէջ. նա կա՛մ լիովին փոխում է իր խօսքիմասային պատկանելութիւնը եւ կա՛մ էլ, իր խօսքիմասային իմաստը պահպանելով հանդերձ, ձեռք է բերում նաեւ մէկ այլ խօսքի մասի իմաստ: Առաջին դէպքում գործ ունենք կրկնաւոր բարդութեան խօսքիմասային փոխանցման, իսկ երկրորդ դէպքում՝ նրա խօսքիմասային երկարժէքութեան հետ, բայց երկու դէպքում էլ առկայ է միջխօսքիմասային տարածքութիւնը: Հետեւաբար ձեւաբանական մակարդակում կրկնաւոր բարդութիւնների իմաստային տեղաշարժերը դրսեւորւում են ներխօսքիմասային եւ միջխօսքիմասային ուղղութիւններով, ուստի փոխգործառական կրկնաւոր բարդութիւնները բաժանւում են երկու խմբի՝ 1) ներխօսքիմասային տարածքութեամբ կրկնաւորներ եւ 2) միջխօսքիմասային տարածքութեամբ կրկնաւորներ:

Ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս, որ թէ՛ ներխօսքիմասային եւ թէ՛ միջխօսքիմասային տարածքութիւնը արտայայտւում է նաեւ նախադասութեան մէջ բառի շարահիւսական կրկնութեան դէպքում: Հետեւաբար կրկնութեամբ պայմանաւորուած ձեւաբանական տարածքութեան երկու դրսեւորումները (ներխօսքիմասային, միջխօսքիմասային) երեւան են գալիս երկու ձեւով՝ բառի կաղապարում եւ նախադասութեան կառուցուածքում արտայայտուող իրացումներով, որոնցից հիմնականը, իհարկէ,

տարարժեքութեան բառակաղապարային դրսեւորումն է:

1. ՆԵՐԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷՔՈՒԹԻՒՆ

ա. ՆԵՐԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷՔՈՒԹԵԱՄԲ ԿՐԿՆԱԻՈՐՆԵՐ

Արդի հայերէնում պարզ բառի եւ նրանով կազմուած կրկնաւոր բարդութեան յարաբերակցութեան մէջ ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնը լեզուական նոյն միաւորների միջխօսքիմասային տարարժեքութեան համեմատութեամբ աւելի սահմանափակ դրսեւորումներ ունի: Այս դէպքում ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնը երեւան է գալիս կրկնաւոր բարդութեան կրկնաւոր խօսքիմասային իմաստի մէջ սահմանափակ տեղաշարժով, երբ կրկնուելիս արմատը կամ բառը տեղաշարժ է պարունակում խօսքի մասի մի իմաստային խմբից անցնելով միւսը: Կրկնուելու հետեւանքով երեւան եկած իմաստային այս տեղաշարժը խօսքիմասային փոխանցում է, քանի որ այս դէպքում ընդամէնը երկփեղկուած է բառիմաստը, բայց ոչ բառի ձեւաբանական արժեքը: Նման ներխօսքիմասային տեղաշարժի ժամանակ կրկնաւոր բարդութիւնը ձեւաբանական արժեքի կարգային փոփոխութիւնն չի կրում եւ, բնականաբար, պահպանում է իր կրկնաւոր խօսքիմասային պատկանելութիւնը: Այս պարագայում կրկնութիւնը բառային կազմի նոր համալրում չի կատարում, այսինքն՝ նոր բառոյթ չի ստեղծում:

Ժամանակակից հայերէնում ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնն արտայայտուած է հիմնականում յատկանիշ արտայայտող կրկնաւոր բարդութիւններում: Այս տեսակէտից առաւել յաճախա-

դէպ են մասնաւորապէս հետեւեալ կրկնաւորները.

1. Ածականի ներխօսքիմասային տարարժեքութեամբ կրկնաւոր բարդութիւններ. Ածական կրկնաւոր բարդութեան ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնը հետեւանք է նրա վերաիմաստաւորուած կիրառութեան: Այս սկզբունքով կրկնաւոր յարաբերական ածականը երբեմն ստանում է որակականի նշանակութիւն: Այսպէս՝ ոսկէ-ոսկէ շղթաներ ու ապարանջաններ բառակապակցութեան մէջ ոսկէ-ոսկէ բարդութիւնը պահպանում է իր կրկնաւոր ձեւաբանական արժեքը՝ յարաբերական ածական լինելը, իսկ ոսկէ-ոսկէ ձեռքեր բառակապակցութեան մէջ նոյն բարդութիւնն արդէն վերաիմաստաւորուած նշանակութեամբ («ստեղծարար» իմաստով) է հանդէս գալիս: Նոյն ձեւով՝ հմմտ. «Գիշերը պարբերաբար կրկնուած էին թշնամու օղային-օղային թոյնները»: «Գիշերը ստանում էր սիրած աղջկայ օղային-օղային համբոյրները»: Ընդգծուած կրկնաւոր յարաբերական ածականն առաջին նախադասութեան մէջ արտայայտուել է իր բուն ձեւաբանական արժեքով, իսկ երկրորդ նախադասութեան մէջ՝ որակական ածականի նշանակութեամբ:

2. Դերանունի ներխօսքիմասային տարարժեքութեամբ կրկնաւոր բարդութիւններ. Ընդհանրապէս դերանունական կրկնաւոր բարդութիւնները կազմելը արդի հայերէնին բնորոշ է: Կրկնութեան հիմքի վրայ ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնն էլ դերանունական համակարգում խիստ սահմանափակ դրսեւորում ունի՝ յանձին ինչ դերանունական միակի եւ կրկնաւոր արտայայտութիւնների. ինչ հարցադրաբերական դերանունական կրկնութեամբ կազմուած է ինչ-ինչ անորոշ դերանուններ, որը հանդէս է գալիս որոշ-

չային կիրառութեամբ. ինչպէս՝ ինչ-ինչ մարդիկ, ինչ-ինչ նպատակներ եւ այլն:

3. Բայի ներխօսքիմասային տարարժեքութեամբ կրկնաւորներ. Կրկնութեամբ պայմանաւորուած ներխօսքիմասային տարարժեքութիւնը բային մասամբ է բնորոշ եւ բայական համակարգում ունի ընդամէնը մէկ դրսեւորում՝ յանձին պարզ բայ-կրկնաւոր բազմապատկական բայ հակադրութեան առկայութեան:

Ինչպէս յայտնի է, բազմապատկական կերպն արտայայտուած է երկու ձեւով՝ բազմապատկական ածանցներով եւ բայարմատի կրկնութեամբ: Մասնաւորելով մեր խօսքը կերպի քերականական կարգի դրսեւորման արմատակրկնութեամբ տարբերակի վրայ՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ մենք դա դիտում ենք ներխօսքիմասային տարարժեքութեան դրսեւորում, քանի որ արմատի կրկնութեամբ կատարուած է կարգային փոփոխութիւն. պարզ բայը փոխակերպուած է բարդի՝ ձեռք բերելով բազմապատկական կերպի նշանակութիւն, որի հետեւանքով փոխուած է բայի ոչ միայն ձեւը, այլեւ իմաստը: Եթէ պարզ բայը ցոյց է տալիս գործողութեան կատարումը մէկ անգամ (վազել, քաշել, ծախել եւ այլն), ապա նոյն բայի կրկնաւոր տարբերակն արդէն ցոյց է տալիս գործողութեան տեւականութիւն, բազմապատկութիւն (վազվզել, քաշքշել, ծախծախել եւ այլն): Երբ պարզ բայարմատը կրկնուած է, նրա իմաստային դաշտում կատարուած է ուղղաբան տեղաշարժ՝ պայմանաւորուած բազմապատկական կերպի որոշակի իմաստաւորմամբ:

Բայարմատի կրկնութեամբ բազմապատկական կերպի գոյութիւնը պայմանաւորուած է նոյն բայի պարզ կազմութեան հետ ունեցած հակադրութեամբ: Պարզ բայ - նոյնի կրկնութեամբ բազմապատկական բայ հակադրութիւնը դրսեւորում է

հետեւեալ իմաստաւորումները՝ ա) ոչ տեւականութիւն - տեւականութիւն, բ) գործողութեան միակատարութիւն - գործողութեան բազմակատարութիւն. ինչպէս՝ ձգել-ձգձգել, ծնել-ծնմնել, ճոռայ-ճոռայ, զնգալ-զնգզնգալ, վազել-վազվզել, քաշել-քաշքշել, գոռալ-գոռոգոռալ եւ այլն: Երբեմն էլ միեւնոյն բազմապատկական բայերի մէջ միաձուլուած են՝ ա) գործողութեան միասուբյեկտ եւ բազմասուբյեկտ, բ) միասուբյեկտ եւ բազմասուբյեկտ կատարումները: Հմմտ. ա) «Նա վազվզում է բակում» եւ՝ «Նրանք վազվզում են բակում»: բ) «Գեւորգը քաշքշում է եղբորը» եւ «Գեւորգը քաշքշում է եղբորը եւ ընկերոջը»: Հետեւաբար վազել-վազվզել, քաշել-քաշքշել, ճաքել-ճաքճքել եւ նման բայերի հակադրութիւնն արտայայտում է գործողութիւնների միակատարութիւն-բազմակատարութիւն տարբերակումը: Նշանակում է՝ այս եզրային հակադրութեան մէջ բայարմատի կրկնութիւնը քերականական կարգային նշանակութիւն ունի՝ յանձին բազմապատկական կերպի արտայայտութեան: Ինչպէս արդէն նշել ենք, կրկնաւոր բայերից բազմապատկական կերպիմաստ ունեն միայն իրենց զուգահեռ պարզ ձեւեր ունեցողները, իսկ այդպիսի ձեւեր չունեցողներն արդէն կորցրել են բազմապատկականութեան իմաստը. ինչպէս՝ այլայլուել, շախշախել, չարչարել, հայթայթել եւ այլն:

4. Մակբայի ներխօսքիմասային տարարժեքութեամբ կրկնաւոր բարդութիւններ. ներխօսքիմասային տեղաշարժերը մակբայների մէջ երեւան են գալիս ամենից առաջ իբրեւ հետեւանք պարզ բառոյթի՝ կրկնաւոր բարդութեան փոխակերպման: Այս հիմքի վրայ որոշ բառեր միջխօսքիմասային, որոշներն էլ ներխօսքիմասային տեղաշարժով յայտնուել են ընդհանրական մակբայների շարքում՝ ձեռք բերելով նաեւ բազմիմաստութիւն: Այսպիսիք են՝

մէկ-մէկ, բերնէբերան, մերթ-մերթ, մերթ ընդ մերթ, ստէպ-ստէպ, շուտ-շուտ, տեղնուտեղը եւ այլն: Սրանցից իւրաքանչիւրը ձեւաբանական իմաստի փոփոխութեան իր ճանապարհն է անցել: Այս մակբայների մի մասը շարահիւսական տարբեր կիրառութիւններում դրսեւորում է տարբեր իմաստներ, իսկ միւս մասը բազմիմաստութիւն դրսեւորում է միեւնոյն կիրառութեան մէջ: Եւ նշուած մակբայների խօսքիմասային տարարժէքութեան գնահատման հարցում պէտք է հանդէս բերել տարբերակուած մօտեցում: Այսպէս՝ մէկ-մէկ-ը ընդհանրական մակբայների շարքում յայտնուել է ներխօսքիմասային ու միջխօսքիմասային փոխանցումների ճանապարհ անցնելու արդիւնքում: Եւ քանակական թուականի ներխօսքիմասային տեղաշարժով կազմուել է մէկ-մէկ բաշխական թուականը, իսկ վերջինս էլ պարագայական կիրառութեան հիմքի վրայ կատարել է միջխօսքիմասային տեղաշարժ՝ անցնելով ընդհանրական մակբայների շարքը: Այստեղ էլ բառի ձեւաբանական արժէքի երկփեղկումը շարունակուել է՝ ժամանակի եւ ձեւի ու չափի իմաստների բեւեռացումներով: Ինչպէս՝ «Նրանք մէկ-մէկ մօտեցան մեզ» (ձեւ): «Հիմա էլ մէկ-մէկ սիրտս մորմոքում է (Ս. Խանզադեան) (ժամանակ ու չափ): Նոյն ձեւով բերան գոյականը բերնէբերան կրկնութեամբ միջխօսքիմասային փոխանցումով անցել է տեղի մակբայների շարքը, ապա, ձեռք բերելով նաեւ չափի նշանակութիւն, ներխօսքիմասային տեղաշարժով անցել է ընդհանրական մակբայների շարքը՝ հաւասարապէս ամրագրելով տեղի ու չափի նշանակութիւնները, ինչպէս՝ «Յաղթանակի լուրն անցաւ բերնէբերան» (տեղ, մասամբ նաեւ ձեւ): «Բերնէբերան լցուած բաժակները շարուած էին սեղանին» (չափ եւ ձեւ): Իսկ, օրինակ, շուտ-

շուտ-ը միայն ներխօսքիմասային տեղաշարժ է ապրել: շուտ ժամանակի մակբայի կրկնաւոր ձեւը սկզբում ունեցել է ժամանակի ու չափի («Նա շուտ-շուտ է այցելում մեզ»), իսկ յետոյ ձեռք է բերել նաեւ ձեւի իմաստ («Ծուտ-շուտ գնա՛, թէ չէ կ'ուշանաս»): Ներխօսքիմասային ինքնատիպ տեղաշարժ են ապրել միեւնոյն կիրառութեան մէջ պարագայական տարբեր իմաստներով յատկորոշուող ընդհանրական կրկնաւոր մակբայները: Այսպէս՝ մերթ («բերեմն») ժամանակի եւ ստէպ («շտապ», «արագ», «փութով») ձեւի մակբայների կրկնաւոր ձեւերը՝ ստէպ-ստէպ, մերթ-մերթ, մերթ ընդ մերթ, ներխօսքիմասային փոխանցմամբ անցել են ընդհանրական մակբայների շարքը՝ ժամանակի ու ձեւի, մասամբ նաեւ չափի իմաստների համատեղումով: Ինչպէս՝ «Նրա շրթունքները դողում էին, գոյնը ստէպ-ստէպ փոխում էր» (Բաֆֆի): «Կռիւղ դադարելուց յետոյ մերթ ընդ մերթ լսում էին կրակոցներ»:

Նմանապէս տեղ եւ դէմ բառերի կրկնութեամբ կազմուած տեղնուտեղը, դէմ առ դէմ, դէմ ու դէմ, դէմդիմաց տեղի մակբայները հայերէնի զարգացման ներկայ փուլում ձեռք են բերում նաեւ ձեւի իմաստ եւ դրսեւորում են ներխօսքիմասային տեղաշարժի միտում: Գտնում են ընդհանրական մակբայների շարքը անցնելու ճանապարհին. օրինակ՝ «Լսելով մօր կանչը՝ նա տեղնուտեղը կանգնեց»: «Դէմդիմաց վիճում էին»: Ընդգծուած մակբայները գրեթէ հաւասարապէս արտայայտում են տեղի ու ձեւի իմաստներ:

Բ. ՆԵՐԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷ-ՔՈՒԹԻՒՆ՝ ԲԱՌԻ ԾԱՐԱՀԻՒՍԱԿԱՆ ԿՐԿՆՈՒԹԵԱՄԲ ՊԱՅՄԱՆԱԻՈՐՈՒԱՏ

Ներխօսքիմասային տարարժէքութիւնը երեւան է գալիս նաեւ նախադասու-

թեան մէջ բառի շարահիւսական կրկնութեան դէպքում: Այս օրինակափութիւնը որոշակիօրէն առկայ է շաղկապների համակարգում, եւ ամենաբնորոշ օրինակը թէ՛ շաղկապի մենադիր ու կրկնադիր գործածութիւնների ժամանակ ձեւաբանական տարարժէքութեան դրսեւորումն է: Մենադիր գործածութեամբ թէ՛ն հանդէս է գալիս թէ՛ ստորադասական եւ թէ՛ համադասական նշանակութեամբ՝ առաջին դէպքում արտայայտելով բազմիմաստութիւն, երկրորդ դէպքում՝ տրոհական յարաբերութիւն: Թէ՛ շաղկապը կրկնութիւն նրանում համադասութիւնը չէ՛զոքանում է ստորադասական յարաբերութեան բացուման պատճառով, իսկ սերիչ բառոյթի՝ մենադիր ձեւի տրոհական յարաբերութեան իմաստը փոխակերպում է պարզ թուարկման: Այսինքն՝ թէ՛-ի կրկնադիր գործածութեան դէպքում նրա իմաստի դաշտում կատարում է ներխօսքիմասային տեղաշարժ, որի արդիւնքում այսօր համադասական շաղկապների խմբում ունենք թէ՛ տրոհական եւ թէ՛...թէ՛ (թէ՛...եւ թէ՛) կրկնադիր միաւորիչ շաղկապները: Այսպէս՝ հմմտ. «Յրտից, թէ՛ ողջ ճանապարհին լուռ մնալուց խզուած ձայնով հարցրեց անծանօթը» (ՍԽՔ, 4): «Ամէն մարդ ինքն է պատասխանատու թէ՛ այս, թէ՛ միւս աշխարհում իր անհատական կեանքի համար» (ԱՇՔ, 41):

Երբեմն էլ բառի ձեւաբանական իմաստի կառուցուածքում տեղաշարժերն ընթանում են միջխօսքիմասային ու ներխօսքիմասային ուղղութիւններով: Այս երկու գործընթացները տարբեր առնչութիւն ունեն բառի շարահիւսական կրկնութեան հետ: Այսպէս, օրինակ, էլ բառն իր մենադիր գործածութեամբ դրսեւորում է միջխօսքիմասային, կրկնադիր գործածութեամբ ներխօսքիմասային տա-

րարժէքութիւն: Մենադիր էլ-ի ձեւաբանական բազմիմաստութիւնն արտայայտում է նրա մակբայական («այլեւս», «աւելի», «ուրիշ», «կրկին») եւ վերաբերական («գոնէ», «բա», «նոյնպէս») իմաստների դրսեւորմամբ, որն էլ ինքնին միջխօսքիմասային տարարժէքութիւն է: Հմմտ. «Էլ մի՛ ուշացնի, ես շատ եմ կացել. էլ մի՛ լացացնի, ես շատ եմ լացել» (ՀԹԸԵ, 192): «Ուզենաս էլ՝ չես կարող այդ գործը միայնակ աւարտել»: «Շատ ունկնդիրների հետ նրան էլ գնդապետի աստիճան շնորհուեց» (ԱՆՔ, 13): Վերջին օրինակում էլ-ը յաւելական միաւորիչ շաղկապ է: Ահա այս նոյն էլ շաղկապը նախադասութեան մէջ կրկնութիւն իմաստային տեղաշարժ է կրում. նրա յաւելման նշանակութիւնը փոխարկում է թուարկման իմաստի: Չնայած էլ...էլ-ը չի փոխում իր սերիչ ձեւի՝ մենադիր էլ-ի իմաստային խումբը, բայց նրբիմաստային-ոճական տարբերութիւն է դրսեւորում՝ իբրեւ կրկնութեան իրացման արդիւնք: Աւելին՝ իմաստանրբերանգային որոշ տարբերութիւն է ի յայտ գալիս կապակցուող միաւորների հանդէպ էլ...էլ-ի նախադաս եւ յետադաս գործածութիւնների միջեւ: Այս տեսակետից հարկ է վկայակոչել Ս. Աբրահամեանի հետեւեալ դիտարկումը. «Էլ...էլ կրկնաւորն ունի ե՛ւ յետադաս, ե՛ւ նախադաս կիրառութիւն: Շարահիւսական այդ տարբեր կիրառութիւններում գրանցում են իմաստային որոշ տարբերութիւններ: Յետադաս գործածութեան դէպքում էլ...էլ կրկնաւորով կրկնում է էլ յաւելականի իմաստը, եւ այդպիսով ստացում է յաւելումների կրկնութիւն... էլ...էլ կրկնուող շաղկապը կարող է դրուել նաեւ կրկնուող բառերից առաջ, այս դէպքում այն ստանում է իմաստային այլ երանգ՝ տարբեր իր ետադաս գործածութիւններից եւ մօտենում,

իսկ երբեմն էլ հասնում է ե՛լ... եւ՛ շաղկապի իմաստին» (1, էջ.431): Բերենք օրինակներ՝ «Արդէն վաղուց փտել է լաջվարդն էլ, ոսկէ մամուռի նման մարմինն էլ» (ԱԲ, 1, 82): «Ամէն անգամ, երբ գար ու գնար Իբիշը, պապիս ժպիտը կորչում էր, մոռանում էր մեզ էլ, տունն էլ, եզն ու կո՛վն էլ» (ն.տ., 210): Այսպիսով, էլ շաղկապի կրկնադիր գործածութիւնը իր մենադիր գործածութեան նկատմամբ դրսեւորում է ներխուժմասային, իսկ նոյն բառոյթի մակբայական ու վերաբերական իմաստների նկատմամբ՝ միջխօսքիմասային տարարժէքութիւն:

2. ՄԻՋԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷՔՈՒԹԻՒՆ

ա. ՄԻՋԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷՔՈՒԹԵԱՄԲ ԿՐԿՆԱԽՈՐ ԲԱՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ի տարբերութիւն ներխուժմասային տարարժէքութեան, որ ներբառոյթային իրակութիւն է, միջխօսքիմասային տարարժէքութիւնը միջբառային իրակութիւն է, որ երեւան է գալիս՝ իբրեւ բառերի ձեւաբանական բազմիմաստութեան ծաւալի ընդարձակման արդիւնք: Միջխօսքիմասային տարարժէքութիւնը բնորոշ է նաեւ կրկնաւոր բարդութիւնների մի զգալի մասին, որոնցում այն երեւան է գալիս՝ իբրեւ բառի կաղապարում արմատի կա՛մ բառի կրկնութեան արդիւնք, կա՛մ հետեւանք: Ընդհանրապէս, կրկնաւոր բարդութեան մէջ արմատակրկնութեամբ պայմանաւորուած խօսքիմասային իմաստի տեղաշարժերը ներկայացնում են որակական փոփոխութիւնների տարբեր աստիճաններ եւ լինում են երկու տեսակ՝ մասնակի ու լիակատար:

Բառիմաստի մասնակի փոփոխութիւնը բառի շարահիւսական-գործառական

բնոյթի փոփոխութիւնն է, երբ բառը, խօսքիմասային արժէքը պահպանելով հանդերձ, իր շարահիւսական կիրառութեան դաշտի ընդլայնմամբ ձեռք է բերում նաեւ մէկ այլ խօսքի մասի իմաստ: Եւ, համատեղելով հին ու նոր խօսքիմասային յատկանիշերը, բառն իր իմաստային դաշտում հանդէս է բերում խօսքիմասային տարարժէքութիւն, իսկ շարահիւսական մակարդակում՝ բազմագործառութիւն:

Կրկնաւոր բարդութեան իմաստի լիակատար փոփոխութիւնը նրա ձեւաբանական արժէքի փոփոխութիւնն է, երբ նա ձեռք է բերում նոր խօսքիմասային արժէք՝ քերականական նոր յատկանիշներով հանդերձ:

Ընդհանրապէս կրկնաւոր բարդութեան ձեւաբանական արժէքը գնահատուած է ե՛ւ կրկնալ+կրկնորդ կաղապարի խօսքիմասային իմաստների փոխյարաբերութեամբ ե՛ւ բարդութեան կազմում կրկնուող արմատի ձեւաբանական իմաստի մէջ կատարուած տեղաշարժերով: Տարբեր խօսքի մասերով կազմուած կրկնաւոր բարդութիւններ երեւան են հանում միջխօսքիմասային տարարժէքութեան տարբեր դրսեւորումներ: Միւս կողմից՝ ինչպէս պարզ կամ մնացեալ բարդ, այնպէս էլ կրկնաւոր բառերը յատկորոշում են իրենց ձեւաբանական դաշտի երկատուածութեան տարբեր աստիճաններով եւ համապատասխանաբար լինում են երկակի ու եռակի ձեւաբանական արժէքներով (հմմտ. 5, էջ 84):

ԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ԵՐԿԱՐԺԷՔ ԿՐԿՆԱԽՈՐ ԲԱՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աւելի յաճախ կրկնաւոր բարդութիւնները հանդէս են գալիս ձեւաբանական երկու արժէքներով, որոնցից մէկը տուեալ բառոյթի ելակէտային (կրկնեալի

խօսքիմասային պատկանելութեամբ պայմանաւորուած) ձեւաբանական արժէքն է, իսկ միւսը շարահիւսական մակարդակում բառի ձեռք բերած նոր ձեւաբանական արժէքն է: Սա կրկնաւոր բարդութեան ձեւաբանական արժէքի յաջորդական տեղաշարժի արդիւնք է: Արդի հայերէնում խօսքիմասային երկարժէքութիւնը հիմնականում բնորոշ է ածականի ու մակբայի, մասամբ էլ գոյականի կրկնութեամբ կազմուած կրկնաւոր բարդութիւններին:

ա) Ածականական ծագմամբ երկարժէք կրկնաւորներ

Միջխօսքիմասային տարարժէքութիւնը աւելի բնորոշ է ածականով կազմուած կրկնաւոր բարդութիւններին: Նման համադրական դէ վերլուծական բարդութիւններում խօսքիմասային տարարժէքութիւնը միատարր էլ եւ լինում է երկու տեսակ՝ մասնակի ու լիակատար: Մասնակի տարարժէքութիւնն այս դէպքում աւելի նեղ ընդգրկում ունի եւ բնորոշ է ածականի կրկնութեամբ կազմուած շատ քիչ բառերի, որոնք հաւասարապէս ցոյց են տալիս եւ՛ առարկայի, եւ՛ գործողութեան յատկանիշներ՝ ստանալով որոշչային ու պարագայական կիրառութիւններ. ինչպէս՝ ծոռոտմոռ փայտ եւ ծոռոտմոռ քայլել, ջերմաջերմ զգացումներ եւ ջերմաջերմ բարեւել եւ այլն:

Շատ աւելի լայն ընդգրկում ունի ածականական ծագմամբ կրկնաւոր բարդութիւնների միջխօսքիմասային լիակատար տարարժէքութիւնը: Այս կապակցութեամբ մասնաւորապէս պէտք է նշել հետեւեալը: Որակական ածականների կրկնութեամբ կազմուած շատ ձեւեր խօսքի մէջ յաճախ հանդէս են գալիս մակբայական նշանակութեամբ՝ լրացնելով բային, եւ գործառական այս հիմքի վրայ

էլ այդ կրկնաւորները ձեռք են բերում մակբայի խօսքիմասային արժէք: Միանգամայն ճիշտ է նկատուած, որ «եթէ այլ կարգի խօսքիմասային փոխանցումներն ընդունում են հիմնականում բառակապակցական կաղապարներից դուրս, ապա գործառական մակբայների առաջացումը կապուած է միայն բառակապակցութիւնների հետ եւ ընթանում է (բայական) բառակապակցութեան շրջանակներում» (5, էջ 118):

Ակնյայտ է, որ ածականը բային լրացնելիս ոչ միշտ է ձեռք բերում մակբայական արժոյթայնութիւն: Այս դերով հանդէս են գալիս միայն այն կրկնաւոր ածականները, որոնց արտայայտած յատկանիշը տարածելի է գործողութեան վրայ: Նման բարդութիւնների մէջ ածականի ու մակբայի խօսքիմասային իմաստները գործառական եւ ծաւալային տեսակէտից լինում են հաւասարարժէք եւ անհաւասարարժէք: Դրան համապատասխան էլ բարդութիւնները բաժանուած են երկու խմբի՝ ա) հաւասարարժէք երկարժէքութեամբ կրկնաւորներ եւ բ) անհաւասարարժէք երկարժէքութեամբ կրկնաւորներ: Հաւասարարժէք երկարժէքութիւն ունեցող կրկնաւոր բարդութիւններում ածականի եւ մակբայի խօսքիմասային իմաստները հաւասար կամ մօտաւորապէս հաւասար ընդգրկում ունեն: Այսպէս, օրինակ, բարձր-բարձր, անուշ-անուշ, թեք-թեք եւ նման շատ կրկնաւորներ հաւասարապէս գործածելի են ածականի ու մակբայի խօսքիմասային արժէքներով (հմմտ. 5, էջ 120): Բարձր-բարձր-ը ածականի իմաստով նշանակում է «շատ բարձր», փոխաբերաբար՝ «վեհ», «ազնիւ», «վսեմ». ինչպէս՝ «Քաղաքի բոլոր մասերից երեւում է եկեղեցու բարձր-բարձր գմբեթը»: «Նա շատ բարձր-բարձր երազներ ունի»: Մակբայի նշանա-

կուլթեամբ գործածուելիս բարձր-բարձրը նշանակում է «բարձրաձայն», փոխաբերաբար՝ «խիստ արժանույն», «վեհօրէն»։ Ինչպէս՝ «Ընկերս բարձր-բարձր ծիծաղեց»։ «Նա ամէն տեղ իրեն բարձր-բարձր է պահում»։

Ահաւաստիկ արդի հայերէնում ածականի կրկնութեամբ լայն կիրառութիւն ունեցող տարարժոյթ կրկնաւոր բարդութիւններ, որոնցում ածականի ու մակբայի խօսքիմասային իմաստները համարեայ հաւասարարժէք են (տե՛ս գծ. 1)։

Անհաւասարազօր գործառոյթ ունեցող ածական/մակբայ տարարժոյթ կրկնաւոր բարդութիւնները յատկորոշում են ածականի ու մակբայի խօսքիմասային իմաստների անհամարժէքութեամբ։ Այս կրկնաւորների մի մասի մէջ գերակայում է ածականի, միւս մասի մէջ՝ մակբայի նշանակութիւնը։ Այսպէս, օրինակ, երկար-երկար, մաքուր-մաքուր, ցամաք-ցամաք, ազատ-ազատ բարդութիւնները թէեւ հանդէս են գալիս ե՛լ որոշչային, ե՛ւ պարագայական կիրառութեամբ, բայց առեւել բնորոշը որոշչային կիրառութիւնն է, երբ դրանք ունենում են ածականի խօսքիմասային արժէք։ Հմմտ. երկար-երկար ճանապարհներ, ազատ-ազատ օրեր, մաքուր-մաքուր ձեռքեր (փխբ.), կեռ-կեռ յօնքեր եւ՝ երկար-երկար մտածել, ազատ-ազատ գործել եւ այլն։

Այսպիսով, ածական կրկնեայով կրկնաւոր բարդութիւնների երկարժէքութիւնն արտայայտում է ածական/մակբայ տեղաշարժով։

բ) Մակբայական ծագմամբ երկարժէք կրկնաւորներ

Խօսքիմասային տարարժէքութեամբ հանդէս են գալիս նաեւ մակբայական կրկնաւոր բարդութիւնները։ Խօսքի մէջ գոյորոշ կարգային նշանակութիւն ձեռք

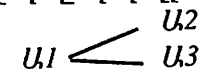
բերելու դէպքում այս բառերը հանդէս են գալիս ածականի խօսքիմասային արժէքով ու որոշչի շարահիւսական գործառոյթով։ Այսպիսիք, տեւականօրէն գործածուելով այս նոր նշանակութեամբ, աստիճանաբար կայունացնում են իրենց երկարժոյթ դերը նաեւ խօսքից դուրս։ Սրանք ձեւաբանական երկարժէքութեամբ բառեր են. ինչպէս՝ շուտ-շուտ, շտապ-շտապ, կամաց-կամաց, արագ-արագ, խեղ-խեղ, վեր-վեր, ստէպ-ստէպ, մուշ-մուշ եւ այլն։ Համեմատիր. շատ-շատ մանրել եւ՝ շատ-շատ հոգսեր, արագ-արագ մօտենալ եւ՝ արագ-արագ քայլք, մուշ-մուշ քնել եւ՝ մուշ-մուշ քուն(ը) եւ այլն։ Ինչպէս տեսնում ենք, կրկնաւոր մակբայերն էլ ածականի ձեւաբանական արժէքով հանդէս գալիս հիմնականում դրւում են բայանուն գոյականների վրայ։

գ) Գոյականական ծագմամբ երկարժէք կրկնաւորներ

Միջխօսքիմասային տարարժէքութիւնը նուազ չափով բնորոշ է նաեւ գոյականների կրկնութեամբ կազմուած բարդութիւններին։ Այսպիսիք գոյականին առդրուելիս դրսեւորում են ածականի, իսկ բային առդրուելիս՝ մակբայի նշանակութիւն։ Այսպէս՝ Հմմտ. խումբ-խումբ մարդիկ եւ՝ խումբ-խումբ հեռանալ, գոյն-գոյն ծաղիկներ եւ՝ գոյն-գոյն բացուել, փունջ-փունջ մանուշակներ եւ՝ փունջ-փունջ քաղել, գոյնգոյն ներկեր եւ՝ գոյնգոյն ներկել եւ այլն։ Նկատելի է, որ նման որոշ երկարժէք բարդութիւններում գերակայում է մակբայական իմաստը, եւ այսպիսիք ածականի արժէքով գործածուելիս առդրում են միայն բայանունը. ինչպէս՝ երեսուներես հանդիպում եւ՝ երեսուներես հանդիպել եւ այլն։

ԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ԵՌԱՐԺԷՔ ԿՐԿՆԱԻՈՐ ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Որոշ կրկնաւոր բարդութիւններ հանդէս են գալիս ձեւաբանական եռարժէք գործառոյթով, երբ սերիչ կաղապարից ծնունդ են առնում երկու այլ խօսքիմասային արժէքներ։ Սերման այս ընթացքն արտայայտում է տեղաշարժերի յաջորդական եւ զուգահեռ ուղղութիւններով։ Ընդ որում, յաջորդական տեղաշարժերի դէպքում նախ սերիչ բարդութիւնից անջատում է երկրորդ խօսքիմասային արժէքը, ապա վերջինս շարահիւսական մակարդակում ձեւաբանական բազմիմաստութեան շրջանակների ընդլայնման շնորհիւ ձեռք է բերում մի նոր խօսքիմասային արժէք, այսինքն՝ գործում է Ա1>Ա2>Ա3 մոդելը (Հմմտ. 5, էջ 193)։ Իսկ զուգահեռ տեղաշարժի դէպքում կրկնաւոր բարդութեան նախնական խօսքիմասային արժէքից միաժամանակ ճիւղաւորում են երկու խօսքիմասային արժէքներ, որոնք իրենց կիրառութեան դաշտում նոյն կամ մօտաւորապէս նոյն մակարդակի վրայ են գտնուում։ Այս տեղաշարժը կարելի է ներկայացնել՝

(Հմմտ. 5, էջ 134)։ Ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս, որ եռարժէք կրկնաւոր բառերը հանդէս են գալիս մասնաւորապէս հետեւեալ խօսքիմասային արժէքների համատեղումով. գոյական/ածական/մակբայ, գոյական //մակբայ //կապ եւ մակբայ //ածական //կապ։

Ա. Գոյական //ածական // մակբայ կրկնաւորներ

Այս եռաշարք ձեւաբանական տեղաշարժի հիմքում ընկած է իմաստային գործոնը։ Նշուած երեք խօսքի մասերին բնորոշը յատկանիշի ընդհանուր իմաստն

է (գոյականի համար՝ մասնակի, ածականի ու մակբայի համար՝ լիակատար չափով), ձեւաբանական գործօնը սրանց թեքականութիւնն է (գոյականի համար՝ որպէս ընդհանուր, ածականի համար՝ իբրեւ իմաստային-գործառական, մակբայի համար՝ որպէս անուանողական-գործառական յատկանիշ), իսկ շարահիւսական գործօնը սրանց կիրառական-գործառական աղբրսներն են։ Այս եռարժէք կրկնաւոր բարդութիւնները տարբերակում են իրենց ծագումնաբանութեամբ։

1. Գոյականական ծագումով եռարժէք կրկնաւոր բառեր։ Սրանք ծնունդ են առել գոյական/ածական/մակբայ յաջորդական փոփոխութիւնների ընթացակարգով։ Ընդ որում՝ սկզբում ձեւաւորուել է գոյական/ածական երկարժէք. շարքը, որին յաջորդել են ածականի յատկանշային իմաստի ընդլայնումը եւ դրանից մակբայական նշանակութեան սերումը՝ ածական/մակբայ անցումը։ Այս եռաստիճան փոխանցման առաջին աստիճանում բառը պարզ գոյական՝ բառոյթ է։ Այսպէս՝ հանգիստ բառը «դադար», «հոգեկան անդորր» իմաստներով գոյական է, իսկ կրկնաւոր բարդութիւն կազմելիս ածականի խօսքիմասային արժէք է ձեռք բերում. ինչպէս՝ «Նրանք հանգիստ-հանգիստ մարդիկ են»։ Քանի որ որակական ածականին բնորոշ է նաեւ պարագայական կիրառութիւնը, ուստի հանգիստ-հանգիստ կրկնաւոր բարդութիւնը երրորդ աստիճանում արդէն հանդէս է գալիս մակբայի խօսքիմասային արժէքով եւ պարագայական գործառոյթով. ինչպէս՝ «Նրանք հանգիստ-հանգիստ մօտենում էին մեզ»։

Նոյն ձեւով սուտ բառը որպէս գոյական գործածուելիս ունենում է «կեղծիք», «խաբէութիւն», «խարդախութիւն» իմաստները. ինչպէս՝ «Մենք հասկացանք

նրա սուտը», որպէս կրկնաւոր բարդութիւն հանդէս գալու ղէպքում նախ ստանում է ածականի խօսքիմասային նշանակութիւն. ինչպէս՝ «Նա սուտ-մուտ գործերով է զբաղուած», ապա երրորդ աստիճանում՝ մակբայի ձեւաբանական արժէք՝ իհարկէ, ոչ նախորդի յաճախականութեամբ. ինչպէս՝ «Նա սուտ-մուտ աշխատում է այստեղ»:

2. Ածականական ծագումով ետարժէք կրկնաւոր բառեր: Ածական կրկնաւոր բարդութիւնները խօսքիմասային տարրաբաժնութիւն են դրսեւորում ածականի ձեւաբանական իմաստի երկատման հետեւանքով, որի արդիւնքը լինում է տուեալ կրկնաւոր բարդութեան՝ ածականի ու մակբայի խօսքիմասային արժէքներով եւ, հետեւաբար, որոշչի ու պարագայի գործառնութիւններով հանդէս գալը: Նման կրկնաւոր բարդութիւնները բաժանուում են երկու ենթախմբի՝

ա) գոյականի, ածականի ու մակբայի խօսքիմասային հաւասարարժէք ծաւալային իրացումներով բարդութիւններ. օրինակ՝ «Մայրը հաւաքեց խնձորներից մանրմուկը» (գոյական): «Երեխաները մանրմուկ խնձորները լցրեցին զամբիւղը» (ածական): «Սպասուհին հացը կտրտեց շատ մանր-մանր» (մակբայ): Այս ղէպքում առաւել բնորոշ է գոյականական եւ ածականական եզրերի՝ համադրական բարդութեամբ հանդէս գալը: Հմտ. «Պապս իր տոհմի մեծամեծն է» (գոյական): «Նա կատարել է մեծամեծ (կամ՝ մեծ-մեծ) գործեր» (ածական): «Նա շատ մեծ-մեծ է խօսում» (մակբայ):

բ) Գոյականի, ածականի ու մակբայի խօսքիմասային անհասարարժէք ծաւալային իրացումներով կրկնաւոր բարդութիւններ: Այս ղէպքում գործում է երկու օրինաչափութիւն: Նախ՝ որպէս կանոն, ածականի ու մակբայի խօսքիմասային իմաստների

համեմատութեամբ տուեալ կրկնաւոր բարդութեան գոյականական իմաստն արտայայտում է նրա փոխանուանական կիրառութեան ղէպքում, երբ կրկնաւոր բարդութիւնն աւելի հակում է ղէպի կցական կամ համադրական արտայայտութիւնը: Եւ երկրորդ՝ կրկնաւոր ածականը մակբայի արժէքով գործածուելիս ունենում է փոխաբերական կամ դարձուածքային իմաստ: Այսպէս՝ հմտ. «Ծերունին թոնրահացի տաքտաքն է սիրում»: «Երեխան կերաւ տաք-տաք կարկանդակները»: «Նրանք տաք-տաք վիճում էին»:

Այստեղից կարելի է կատարել երկու եզրայանգում.

1. Կրկնաւոր բարդ բառերի գոյական/ածական/մակբայ եռարժէքութիւնը ծագում է թէ՛ գոյականական եւ թէ՛ ածականական սերիչ ձեւերից: Երկու ղէպքում էլ մակբայական նշանակութիւնը ելակէտային լինել չի կարող. այն միայն ածանցեալ է:

2. Կրկնաւոր բարդութիւնների գոյական/ածական/մակբայ խօսքիմասային տարրաբաժնութիւնն իրացում է տարբեր շարահիւսական կաղապարներով. այն է՝ ածականականը՝ անուանական, մակբայականը՝ բայական, իսկ գոյականականը՝ ե՛ւ անուանական, եւ՝ անուանաբայական կաղապարներով:

Բ. Գոյական // մակբայ // կապ կրկնաւորներ

Գոյականը, մակբայը եւ կապը՝ ընդհանրապէս, դրանց կրկնաւոր ձեւերը մասնաւորապէս հանդէս են բերում խօսքիմասային աղերսակցութիւն գործառական-շարահիւսական կիրառութեան հիմքի վրայ: Այդ խօսքիմասային եռարժէքութեան իմաստային դաշտում իշխում է առարկայական նշանակութիւնը, որն աւելի մեծ է յատկապէս գոյականա-

կան կիրառութեան եզրում: Այսպէս՝ հմտ. «Նա այդ իրադրութեան մէջ հենու-հենու է տեսնում» (գոյական): «Հենու-հենու նստած երեխաները մօտեցան իրար» (մակբայ): «Իրարից հեռու-հեռու շարուած են աւտոտնակները» (կապական բառ):

Գ. Մակբայ // ածական // կապ կրկնաւորներ

Ժամանակակից Հայերէնում որոշ կրկնաւոր բարդութիւններ՝ խօսքիմասային տարրաբաժնութիւնն արտայայտում է մակբայ/ածական/կապ եռարժէքութեամբ, որտեղ, որպէս սերիչ բառոյթ, հանդէս է գալիս կրկնաւոր մակբայը: Այստեղ կատարում է իմաստարժէքային երկաստիճան տեղաշարժ. նախ՝ մակբայի՝ գործողութեան յատկանշային իմաստը ուղղորդում է ղէպի առարկայի յատկանշիչ, իսկ երկրորդ աստիճանում յատկանշիչի նիւթական իմաստը փոխակերպում է սպասարկու բառի՝ կապի յարաբերութեան իմաստով: Այսպէս՝ հմտ. մօտ-մօտ գնալ (մակբայ), մօտ-մօտ տներ (ածական), քաղաքին մօտ-մօտ լինել (կապ):

ՄԻՋԽՕՍՔԻՄԱՍԱՅԻՆ ՏԱՐԱՐԺԷ-ՔՈՒԹԻՒՆ՝ ԲԱՌԻ ԾԱՐԱՀԻՍԱԿԱՆ ԿՐԿՆՈՒԹԵԱՄԲ ՊԱՅՄԱՆԱԻՌՈՒԱԾ

Խօսքիմասային տարրաբաժնութիւնը երեւան է գալիս ոչ միայն բառի կաղապարում հիմնական ձեւոյթի կրկնութեան արդիւնքում, այլեւ նախադասութեան մէջ բառի շարահիւսական կրկնութեան ղէպքում: Իհարկէ, բառոյթի շարահիւսական կրկնութեամբ պայմանաւորուած ձեւաբանական արժէքի փոփոխութիւնն արդի հայերէնում սահմանափակ ընդգրկում ունի: Այս տեսակէտից յատկանշական է մասնաւորապէս մէկ քանակական թուականի եւ մերթ ու երբեմն ժամանակի մակբայե-

րի կրկնութեամբ մէկ... մէկ, մերթ... մերթ եւ երբեմն... երբեմն շաղկապական համանիշ զուգադրութիւնների ձեւաւորումը: Այս զուգադրական կապակցութիւնների մէջ մէկ-ի, մերթ-ի եւ երբեմն-ի նիւթական իմաստները մղուած են յետին պլան, եւ դրանցում, սպասարկու-կապակցական դերով պայմանաւորուած, գերակայում է քերականական. յարաբերութեան կամ շաղկապական իմաստը: Ընդ որում, կրկնութեան մէջ մէկ-ի թուային իմաստը համարեա՛ բացառում է, ժամանակի իմաստը մերթ-ի մէջ պահպանում է նուազագոյն, իսկ երբեմն-ի մէջ՝ զգալի չափով: Ինչ վերաբերում է մէկ... մէկ, մերթ... մերթ, երբեմն... երբեմն կրկնադիր շաղկապական ձեւերի քերականական յարաբերութեան իմաստին, ապա այս կապակցութեամբ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ, չբաժանելով մէկ... մէկ-ը եւ մերթ... մերթ-ը տրոհական շաղկապներ դիտելու մասին որոշ լեզուաբանների տեսակետը (տես 4, էջ 51. 2, էջ 352-353.3, էջ 168-171)՝ մենք գտնում ենք, որ դրանք կապակցում են հանդիպադրական ու միաւորական յարաբերութիւններով կապուող միաւորներ՝ համադաս անդամներ եւ բարդ համադասական նախադասութեան բաղադրիչներ (մէկ... մէկ, մերթ... մերթ եւ երբեմն... երբեմն զուգադիր ձեւերի կապակցական դերի մասին մեր մօտեցումներն արտայայտել ենք միաւորեալ նախադասութեան մէջ դրանց կիրառութեան քննութեան կապակցութեամբ (տես 6, էջ 358-361): Բերենք օրինակներ՝ «Մեծ տղան մէկ բարկութիւնից շնչահեղձ էր լինում, մէկ փաղաքուած պապանձում» (ԱՄԾ, 132): «Մերթ անյայտանում էր նա, մերթ երեւան էր գալիս աւելի ահարկու կերպարանքով» (ԲՍ, 19): «Խեղանդամը երբեմն քրքրում էր տարօրինակ, բարձր, երբեմն լաց լինում» (ՍԽՄՍ, 3, 197):

Մէկ... մէկ, մերթ... մերթ, երբեմն... երբեմն զուգադիր ձեւերը երկուսից աւելի կրկնուելու, ինչպէս նաեւ մէկ... մէկ-ի եւ երբեմն-երբեմն-ի կրկնորդից յետոյ էլ յաւելական շաղկապն աւելանալու դէպքում դրանց շաղկապական իմաստն աւելի է ուժեղանում, եւ կապակցուող միաւորների իմաստային հակադրութիւնն էլ փոխակերպւում է պարզ թուարկման. ինչպէս՝ «Անտառապահի որսկան շունը մէկ նայում էր տիրոջը, մէկ՝ Դիւան դաշտն, մուռում էր, պոչը գետնով տալիս, մէկ բերանը բաց՝ յուզմունքից յորանջում, մէկ էլ անհանգիստ հոտոտում թփերը, որտեղ քիչ առաջ թպրտում էր միրհաւը» (ԱԲ, 80):

Միջխօսքիմասային տեղաշարժ կամ փոխանցում պէտք է համարել նաեւ շարահիւսական կրկնութեան հիմքի վրայ մէկ քանակական թուականի մակբայական արժէք ձեռք բերելը. ինչպէս՝ «Հասկացողին՝ մին, չհասկացողին՝ հազար ու մին» (առած): Մէկ-ը մակբայական արժէք է ստանում («նորից», «մի անգամ էլ») նշանակութեամբ նաեւ այն դէպքում, երբ կերպաւորական կրկնութեամբ հանդէս է գալիս որպէս միեւնոյն բայ-ստորոգեալի լրացում: Այս դէպքում, որպէս կանոն, ե՛լ կրկնեալ, ե՛լ կրկնորդ մէկ-ին հարադրւում է էլ յաւելական շաղկապը, որով կրկնեալը եւ կրկնորդը հաւասարապէս կրում են նախադասութեան տրամաբանական շեշտադրումը. ինչպէս՝ «Մէկ էլ, մէկ էլ հարուածէ՛ք թշնամուն»:

Շարահիւսական կրկնութեան հիմքի վրայ խօսքիմասային փոփոխութիւնն է կրում նաեւ ոչ ժխտական վերաբերականը՝ փոխակերպուելով թուարկում արտայայտող ո՛չ... ո՛չ կրկնադիր միաւորիչ շաղկապի, որը կարող է նաեւ միաւորուել եւ ո՛վ կամ հարադրութեամբ յաւելուել էլ-ով՝ կազմելով ո՛չ... եւ ո՛չ, ո՛չ... ո՛չ էլ, ո՛չ... եւ ո՛չ

էլ զուգադրութիւնները՝ համապատասխանաբար ներառելով աւելացած շաղկապների միաւորական ու յաւելական նրբիմաստները. ինչպէս՝ «Հնագէտը չէր տեսնում ո՛չ մանուշակ, ո՛չ խոտ» (ԱԲ, 1, 183): «Երբ Տիտոսը մօտեցաւ, մարդն ասես ո՛չ տեսաւ եւ ո՛չ էլ նրա ոտնաձայնը լսեց» (ԱԲԸԵ, 424): Այսպիսով, ոչ-ը մեծադիր գործածութեամբ, ներառեալ որպէս պատասխանական բառ-նախադասութիւն հանդէս գալիս ժխտական վերաբերական է, իսկ կրկնադիր գործածութեամբ՝ միաւորիչ շաղկապ:

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱԲ - Ա. Բակունց, Երկեր, հտ. 1, Երեւան, 1975:
 ԱԲԸԵ - Ա. Բակունց, Ընտիր երկեր, Երեւան, 1955:
 ԱԾԹ - Ալ. Ծիրումզադէ, Քառս, Երեւան, 1976:
 ԱՄԾ - Ա. Սահինեան, Ծարաւ, Երեւան, 1955:
 ՀԹԸԵ - Յովհ. Թումանեան, Ընտիր երկեր, Երեւան, 1988:
 ՄԳԶՄ - Մ. Գալշոյեան, Ձորի Միտոն, Երեւան, 1983:
 Ն.տ. - Նոյն տեղում:
 ՍԽՄՍ - Ս. Խանգաղեան, Միխթար Սպարապետ, Երկեր, հտ. 3, Երեւան, 1968:
 ՍԽՔ - Ս. Խանգաղեան, Քաջարան, Երեւան, 1965:
 ԲՄ - Բաֆֆի, Սամուէլ, Երեւան, 1956:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- Արբահամեան Ա. Գ., Չթեքուող խօսքի մասերը եւ նրանց բառական ու քերականական յատկանիշների փոխարարներունը ժամանակակից հայերէնում, Երեւան, 1965:
- Առաքելեան Վ. Դ., Հայերէնի շարահիսութիւն, հ. 2, Երեւան, 1964:
- Գարեգինեան Գ. Լ., Ծաղկապները ժամանակակից հայերէնում, Երեւան, 1963:
- Թումանեան Թ., Հայոց աշխարհաբար լեզուի համարոտ համաձայնութիւն, Թիֆլիս, 1911:
- Խաչատրեան Լ. Մ., Խօսքիմասային տարարժեքութիւնն արդի հայերէնի կայուն կապակցութիւններում, Երեւան, 1996:

6. Կարապետեան Ա. Ս., Միաւորեալ նախադասութիւնը ժամանակակից հայերէնում, «Լեզուի եւ ոճի հարցեր», հտ. 11, Երեւան, 1988:

7. Ջահուկեան Գ. Բ., Ժամանակակից հայերէնի իմաստաբանութիւն եւ բառակազմութիւն, Երեւան, 1969:

ԳԾԱԳԻՐ 1

թանկ-թանկ	զգեստներ
	երեսալ
թեթեւ-թեթեւ	իրեր
	վերաբերուել
թոյլ-թոյլ	կապոցներ
	շարժվել
լայն-լայն	միջանցքներ
	բացուել
խիտ-խիտ	անտատներ
	նստել
ծանր-ծանր	քարեր
	մօտենալ
սիրուն-սիրուն	աղջիկներ
	մանրացնել
կոշտ-կոշտ	ձեռքեր
	խօսել
հեշտ-հեշտ	գործեր
	աշխատել
վառ-վառ	երազներ
	բացուել
մանր-մանր	խնձորներ
	բրթել
խեղճ-խեղճ	մարդիկ
	մոտենալ
լուռ-լուռ	երեխաներ
	նայել
դառը-դառը	յուշեր
	ապրել

մեծ-մեծ	գիղեր
	խօսել
նոր-նոր	գործեր
	աշխատել
շատ-շատ	գրքեր
	օգնել
պինդ-պինդ	կապոցներ
	նստել
շոկ-շոկ	մարդիկ
	մօտենալ
կարճ-կարճ	ճանապարհներ
	կտրել (փխբ.)
սուր-սուր	ճանկեր
	խայթել
հաստ-հաստ	ծառեր
	կտրել
վատ-վատ	արարքներ
	գործել
տաք-տաք	կարկանդակներ
	վիճել
փոքր-փոքր	արկղեր
	մօտենալ
թունդ-թունդ	խմիչքներ
	վիճել
երկար-երկար	ճանապարհներ
	մտածել եւ այլն